

UO‘K:821.512.133

ORCID: 0009-0002-8162-356X

“BAXSHIYONA” TURKUMI: SHAKLLANISH OMILLARI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Eshanova Zilolaxon Qo‘chqarovna

Andijon davlat universiteti doktoranti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
E-mail: zeshanova79@gmail.com, +998936314632;

Annotatsiya. Maqolada hozirgi kunda adabiyotshunosligimiz oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo‘lgan folklor an‘analari sintezi asosida yaratilgan baxshiyona asarlarning o‘ziga xos xususiyatlari, shakllanish omillari va funksional xususiyatlari yoritildi. Ushbu maqsadga erishish uchun Mirtemir, Usmon Azim, Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron, Faxriyor, Sharifa Salimova, Rauf Subhon kabi shoirlar ijodidagi baxshiyona uslubida yaratilgan asarlar qiyosiy tahlil qilindi hamda “Baxshiyona” turkumi xalq dostonlari va termalari stilizatsiyasi asosida yaratilganligi asoslandi, xalq dostonlari stilizatsiyasi jarayonidagi modifikatsiyalar aniqlandi. Baxshiyona asarlarda xalq dostonlari syujetidan ijodiy foydalanish, an‘anaviy mifologik obraz va motivlarni, ritmni stilizatsiya qilish orqali ramziy-estetik mazmunni ifodalash maqsadi ustuvor ekanligi tahlillar orqali yoritildi. Baxshiyona asarlar ijtimoiy-siyosiy voqelikdagi turli omillar ta’sirida shakllanganligi ochiqlandi.

Kalit so‘zlar: sintez, turkum, baxshiyona, baxshi obrazi, xalq dostonlari, xalq qo‘shiqlari, terma, stilizatsiya, uslub, saj’.

ЦИКЛ “БАХШИЁНА”: ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В статье освещена, что являющейся одной из актуальных задач стоящих сегодня перед нашим литературоведением которой созданных на основе синтеза фольклорных традиций специфика, факторы формирования и функциональные особенности произведений в стиле бахшияна. Для достижения этой цели были проанализированы произведения в стиле бахши в творчестве таких поэтов, как Миртемир, Усмон Азим, Халима Худойбердиева, Хуршид Даврон, Фахриёр, Шарифа Салимова, Рауф Субхон и обосновано, что цикл "Бахшиёна" создан на основе стилизации народных дастанов и терма, выявлены модификации в процессе стилизации народных дастанов. На основе анализа освещено, что в произведениях бахшияна приоритетным

является творческое использование сюжета народных дастанов, выражение символического и эстетического содержания через стилизацию традиционных мифологических образов и мотивов, ритма. Было раскрыто, что произведения бахшияна были сформированы под влиянием различных факторов социально-политической действительности.

Ключевые слова: синтез, цикл, бахшияна, образ бахши, народные дастаны, народные песни, терма, стилизация, стиль, саж.

THE “BAHSHIYANA” CYCLE: FACTORS OF FORMATION AND FUNCTIONAL FEATURES

Annotation. The article illuminated the specifics, factors of formation and functional features of the works created on the basis of the synthesis of folklore traditions in the style of bakhshiyana which are one of the pressing tasks facing our literary studies today. To achieve this goal, were analyzed works created in the Bakhshi style in the works of poets such as Mirtemir, Usman Azim, Halima Khudoyberdiyeva, Khurshid Davron, Fakhriyor, Sharifa Salimova, and Rauf Subhon and it is substantiated that the cycle “Bakhshiyana” was created on the basis of stylization of folk epics and terms, modifications in the process of stylization of folk epics have been identified. Based on the analysis, it is illuminated that in the works of Bakhshiyana, the creative use of the plot of folk epics, the expression of symbolic and aesthetic content through the stylization of traditional mythological images, motifs and rhythms is a priority. It was revealed that the works of Bakhshiyana were formed under the influence of various factors of socio-political reality.

Keywords: synthesis, cycle, bakhshiyana, image of bakhshi, folk epics, folk songs, terma, stylization, style, saj (prose rhyme).

KIRISH. XX so‘nggi choragi o‘zbek adabiyotida ijodkorlar xalq dostonlariga xos tayyor va o‘zgarma strukturadan, ifoda uslubidan ijodiy foydalangan holda uning yangi shakllarini, stilizatsiyalarini yaratdilar. S.Mirzayeva ”Folklordan ijodiy foydalanish ko‘pincha sintez xarakteriga ega bo‘lishi”ni [1,7] aytadi. Ana shunday folklor an‘analari sintezi, xususan, xalq dostonlari, qo‘shiqlari, termalari va rivoyatlarining kompozitsion unsurlari sintezi asosida yaratilgan bunday yangi shakllar “Baxshiyona” turkumidagi asarlar bo‘lib, ularning mazmun-mundariyasi xalq dostonlari syujeti ta‘sirida yoki baxshi obrazi yetakchi bo‘lgan bir nechta mustaqil asarlarning yaxlit kontekstga birlashtirilishi asosida shakllangan bo‘ladi. Bunday turkum asarlarda xalq dostonlari va ertaklariga xos syujetlar, personajlar obrazini poetiklashtirish orqali davr muammolarini berish yetakchilik qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. O‘zbek adabiyotshunosligida “Baxshiyona” turkumidagi asarlarning shakllanish omillari va funksional xususiyatlari monografik planda tadqiq etilmagan. Aksariyat tadqiqotlarda Usmon Azim va Xurshid Davron ijodidagi baxshiyonalar borasidagi fikrlarni uchratamiz. Jumladan, N.Shukurov, J.Suvonova,

D.Xoliqova kabi olimlar Usmon Azim ijodidagi baxshiyonalarni o‘rgangan. N.Shukurov:”Usmon Azim she’rlarida xalq og‘zaki ijodi... an’anasini sintezlashtirib, yangicha bir uslubga intilish tendensiyasi ko‘zga tashlanadi” [2,112] deydi. J.Suvonova baxshiyona she’rni o‘zbek yozma she’riyatiga birinchi bo‘lib Mirtemir olib kirganini, 70-yillarga kelib esa baxshiyona ohanglar Usmon Azim she’riyatida yangi bir ko‘rinishda zuhur topganligini ta’kidlaydi va “... Mirtemir baxshiyona ohangga o‘zgacha bir sifat berdi. U.Azimning baxshiyona she’rlari esa Mirtemir kelib to‘xtagan nuqtadan boshlanadi”[3,49] – degan fikrlarni bildiradi. F.N.Buriyeva esa Usmon Azim va Xurshid Davron ijodidagi janrlarni organar ekan “Ikkala shoir ijodida folklorning kuchli ta’siri borligini ular ijodida qo‘llanish darajasi yuqori va muntazam bo‘lgan obraz, timsol, motiv, detallar misolida ko‘rish mumkin”ligini[4,21] aytadi. D.Xoliqova esa “Usmon Azimning “Oqbotir va Qorabotir” she’riy dostoni ham xalq ertak va dostonlaridan ta’sirlanish, qolaversa, shoirning ijodiy fantaziyasi asosida yangicha she’r namunasi sifatida yaratilgan”[5,71-73] deya baxshiyonalarni yangicha she’r, she’riy doston nomlari bilan ataydi. “Baxshiyona” turkumi xalq an’analari sintezi asosida yaratilgan, biroq uni she’r, yangi paydo bo‘lgan janr sifatida baholab bo‘lmaydi. Bizningcha, “Baxshiyona” turkumi folklordagi xalq dostonlarini stilizatsiya qilish asosida yaratilgan asarlar majmuidir.

Maqolada germeneytik, qiyosiy-tipologik, struktural tahlil metodlaridan foydalangan holda “Baxshiyona” turkumidagi asarlar tahlil qilindi va ularning o‘ziga xos xususiyatlari, shakllanish omillari va funksional xususiyatlari yoritildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. “Baxshiyona” turkumidagi asarlarning tematik kompozitsiyasi:1) xalq dostonlari syujeti, obrazlari va motivlari asosidagi epizodlardan iborat bo‘lishi; 2) zamonaviy mavzuni xalq dostonlariga xos uslub asosida yoritishi; 3) ijodkor baxshi obrazi orqali o‘zining davr bilan bog‘liq muammolarini o‘quvchilar auditoriyasi yetkazishi asosida tashkillanishi kabi xususiyatlarga ega.

1976-yilda Mirtemir baxshiyona to‘rtliklar yaratdi. “Birga edik”, “Kuning kelipti-da...”, “Sen”, “Men”, “Hech qurimas ...”, “Go‘dakligim”, “Tong”, “Bo‘z”, “U go‘yo...” kabi sarlavhali to‘rtliklar turkumida xalq qo‘shiqlari uslubiga xos sodda ifodalar orqali zamondosh insonlar obrazini yaratdi. Uning bu asari xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida shakllanmagan bo‘lsa-da, zamonaviy adabiyotda yaratilgan baxshiyonaning ilk namunasi ekanligi, keyingi davr ijodkorlari ijodida “Baxshiyona” turkumining shakllanishiga zamin bo‘lgani bilan ahamiyatlidir. Uning “Sen” va “Men” baxshiyona to‘rtliklarida o‘z xalqini sotishga ham tayyor insonlar va vatanini sevgan inson obrazlari tazod asosida qarshilantiriladi. Baxshiyona to‘rtlikda Mirtemir buloq ramzi orqali vatan, oila tushunchalarini va o‘z yurtiga xiyonat qilguvchi shaxslar tavsifini beradi.

Ha, men turkistonlik. Turkistondanman.

Olis bobolarning oltin tuprog‘i [6,321] to‘rtligida shoir oltin tuproq metaforasi, jafokash jahon kabi alliteratsiya va takrorlardan mahorat bilan foydalanish orqali o‘z zamonasidagi vatanparvar va vatan xoini bo‘lgan insonlar obrazini yaratadi. Uning “Bo‘z” to‘rtligi esa folklor asarlariga xos $4+3=7$ turoqlanish hamda a-a-b-a tarzidagi qofiyalanish asosidagi folklor

asarlariga xos sodda ifoda uslubi orqali bo‘z, oddiy bo‘lsa ham, qumloq, to‘zon-to‘z, quyunlik, qorbo‘ronlik (sifatlash) bo‘lsa ham, u mening o‘z tuprog‘im, vatanimdir, degan g‘oya beriladi.

Ko‘rinadiki, 1976-yillarda o‘zbek she‘riyatida vatan, uning o‘tmishi, vatanni ozod ko‘rish istagi haqidagi fikrlar Mirtemir va boshqa shoirlar ijodida bo‘y ko‘rsata boshladi. Ijtimoiy-siyosiy hayot va adabiyotdagi bu omil ta‘sirida Usmon Azim ijodida baxshiyona asarlar shakllandi va ular ijodkorning vatan, uning ozodligi haqidagi fikrlarini berish vositasiga aylandi. 80-90-yillarda esa ijtimoiy-siyosiy hayotda oshkoralik deb atalmish siyosiy jarayonlar kechdi. Natijada xalqning milliy urf-odatlarini, an‘analari, qadriyatlarini o‘ziga qaytarildi va adabiyotda ham ayni shu tamoyillar ko‘zga tashlana boshlandi. Navro‘z, kurash kabi milliylikimiz ko‘zgusi bo‘lgan an‘analarimiz tasviri orqali milliy o‘zlikni anglash g‘oyalari tarannum qilina boshladi. Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ushbu o‘zgarishlar va adabiyotimizdagi milliy o‘zlikni anglashga intilish, vatan taqdiri va ozodligini tarannum etish kabi tamoyillar (ijtimoiy-siyosiy omillar) mazkur davr adabiyotida baxshiyona turkumidagi asarlar takomiliga zamin yaratdi. Mazkur davr adabiyotidagi ushbu tamoyil Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron, Faxriyor kabi shoirlar ijodida ko‘zga tashlanadi. Halima Xudoyberdiyeva milliy o‘zlikni anglash haqidagi qarashlarini, Xurshid Davron baxshi obrazi borasidagi qarashlarini, Faxriyor esa baxshining armonli muhabbati tasvirini berishda xalq dostonlari stilizatsiyalaridan foydalangan. Shu tariqa baxshiyona she‘rlar istiqlolni ilk yillaridan to hozirgi kunimizga qadar turli o‘zgarishlar asosida taraqqiy etdi. Istiqlol davrida ijod qilgan Sharifa Salimova, Rauf Subxon kabi ijodkorlar mustabid davr oqibatlarini asosida yuzaga kelgan muammolarni: ayollarning og‘ir mehnatdagi hayoti, paxta yakkahokimligi, Orol muammolari kabilarni baxshiyona asarlarida qalamga oldilar va ijtimoiy-siyosiy hayot hamda davr muammolari ta‘sirida yuzaga kelgan kechinmalar tasvirini berishga intildilar. Baxshiyona asarlarning funksional xususiyatlari ayni shu jihatlarda ko‘zga tashlanadi.

Yozma adabiyotda “turkumga mavzu, g‘oya, qahramon, tarixiy davr, poetik ruh, voqelik o‘rni jihatidan umumiylikka ega bo‘lgan bir janrga mansub asarlar majmuasi”[7,343] sifatida qaraladi. Shuningdek, “turkum muallif tomonidan mavzusiga yoki boshqa tamoyillar va kriteriyalarga (janr, mavzu, syujet, personajlar, xronotop) asoslanib tuzilgan va birlashtirilgan, o‘ziga xos badiiy yaxlitlikni ifodalovchi asarlar guruhidir. Turkumning muhim belgilaridan biri muallif tomonidan berilgan sarlavha va bir nechta nashrlarda matnning barqarorligidir”[8,292] deya ta‘riflanadi. Ushbu fikrlardan ko‘rinadiki, turkum ma‘lum mavzu doirasida yoki janriy belgilariga ko‘ra birlashtirilgan badiiy yaxlitlik ekan. “Baxshiyona” turkumi ham ayni shu xususiyatlarga ega bo‘lib, u o‘ziga xos yaratilishi bilan ajralib turuvchi organik yaxlitlik, yaxlit badiiylik sanaladi.

“Baxshiyona” turkumining mukammal namunasi Usmon Azim ijodida bo‘lib, uning xalq og‘zaki ijodi an‘analari sinteziga xos uslubining shakllanishi uning yoshligidan (Surxondaryoning Boysunida) xalq baxshilari ijodidan bahramand bo‘lganligi, ular bilan bevosita muloqot qilganligi bilan belgilanadi. Ijodkor biografiyasiga xos bo‘lgan ushbu omil uning ijodida baxshi obrazi asosida yaratilgan va baxshilarga bag‘ishlab yozilgan she‘rlar

hamda “Baxshiyona” turkumidagi asarlarning yaratilishiga zamin bo‘lgan. Usmon Azim “Baxshiyona” turkumidagi asarlarni xalq dostonlari kompozitsiyasiga xos ayrim xususiyatlarni saqlagan holda bu janr modelining u yoki bu o‘ziga xosliklarini modifikatsiyalash asosida yaratgan. “Baxshiyona” turkumidagi asarlarda Elbek baxshi bilan bog‘liq voqealar va personajlar tasviri saj‘li nasrda, personajlarning fikr va kechinmalari tasviri esa 8, 9, 11, 12 bo‘g‘inli barmoq vaznidagi misralar yoki to‘rt, besh misrali bandlar orqali berilgan. “Baxshiyona” turkumidagi asarlarni undagi voqealar kechuvchi Asqartog‘, Boysun, Qo‘ng‘irot kabi makonlar va Elbek baxshi obrazi birlashtirib turadi. Asardagi xalq dostonlariga xos uzoq o‘tmish voqeligi tasviri ijodkorning o‘z davri ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog‘liq muammolarni yoritish, elning ma‘naviy tarbiyasi orqali ozod yurtga ega bo‘lish kabi g‘oyaviy konsepsiyasini berishga xizmat qiladi.

Usmon Azim ijodidagi “Qo‘ng‘irot ayollarining qo‘shiqlaridan” deb nomlangan asari ham “Baxshiyona” turkumiga kiradi. Yetti qismdan iborat bu baxshiyonada Elbek baxshining Oyyorug‘, Qorasoch, Norbib, Ko‘nglioy momo, Mingsuluv, Mingchechak kabi Qo‘ng‘irot ayollari qo‘shiqlari, ularning sevgi iztiroblari, armonlari, kechinmalari ifodalanadi. Ushbu turkumda ham yetakchi obraz Elbek baxshi. U xalqiga qishloqma-qishloq yurib, o‘tovlarda ayollar dardi va armonlari berilgan qo‘shiqlarni kuylaydi. Ushbu turkumdagi she‘riy qismlar xalq qo‘shiqlari stilizatsiyasi asosida yaratilgan. Unda ishqiy kechinma tasviri berilgan o‘ynoqi ohang 7 bo‘g‘inli, sevgi armonlari berilgan hazin ohang esa 10,11,12 bo‘g‘inli misralarda beriladi. Usmon Azim Mingchechak qiz qo‘shig‘ida: “Voy, jonim! Voy, jonim! Voy, jonim!/Kelsang ketar armonim-a,/ Voy, jonim!” [9,194] kabi xalq qo‘shiqlariga xos naqoratlardan uning musiqiylikini ta‘minlashda, qizning sevgi armonlari ifodasini berishda ijodiy foydalangan.

Halima Xudoyberdiyeva ijodidagi “Baxshining to‘ydagi kurashda aytganlari”, “Qasam”, “Ko‘zi borlar to‘g‘ri yo‘ldan yurmasa...”, “Ona sadoqati va yolg‘iz o‘g‘il armoni qissasi” kabi asarlari baxshiyona uslubida yozilgan. Garchi shoira bu asarlarini baxshiyona deb atamasa-da, folklor an‘analari sintezi asosida yaratilgan asarlarini alohida faslda birlashtiradi. O‘zbek xalqiga xos to‘y marosimida kurash o‘tkazish an‘anasi sintezi hamda xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yaratilgan ushbu asarlarda baxshi obrazi (Mamatqul baxshi, Tangriqul baxshi) tilidan aytilgan voqelik va uning ta‘sirida yuzaga kelgan kechinma tasviri beriladi. “She‘rning ramka unsuri bo‘lgan sana qaydidan biz ushbu asarni 1985-yil 21-iyulda yozilganini bilishimiz mumkin. Mazkur davr adabiyotida esa xalqqa qaytarilgan milliy qadriyatlar va an‘analar tarannumi asosida milliy o‘zlikni anglashga qaratilgan asarlar yaratish yetakchilik qilayotgan edi. Halima Xudoyberdiyeva ham Mamatqul baxshi tilidan xalq kurashini ta‘riflash va kurashga chaqirish orqali milliy o‘zlikni anglash haqidagi qarashlarini beradi.

Baxshiyona uslubidagi asarlarning barchasini turkum deb bo‘lmaydi. X.Davron hamda Faxriyor ijodidagi asarlarni turkum sifatida olmasak-da, ular ham xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yaratilgan. X.Davronning 1983-yilda yaratilgan “Baxshi o‘g‘illari haqida rivoyat” (“Usmon Azimga”) asarida Ochil baxshi, to‘ng‘ich o‘g‘il va kenja o‘g‘il obrazlari mavjud.

Xurshid Davron xalq dostonlari va ertaklari uslubini stilizatsiya qilish orqali yurtni dardini kuylash, uning xizmatini qilish farzandlarning burchi ekanligi haqidagi qarashlarini ta’sirchan ifodalaydi. Asarning kirish qismida Ochil baxshining ikki o‘g‘li bor ekanligi, muddati yetib olamdan o‘tganligi haqidagi axborot beriladi. Xalq ertak va dostonlariga xos sajli nasrda berilgan “... har o‘g‘ilkim mushti gurzi edi, ko‘zi yo‘lbarsning ko‘zi edi. Otga minsa yer gursillab, qizlarning yuragi chirsillab turardi” kabi tasvirlar orqali personajlar tasviri beriladi. Xurshid Davron xalq ertaklariga xos otaning vafotidan so‘ng merosining bo‘linishi, to‘ng‘ich o‘g‘ilning moddiy manfaatni tanlashi, kenja o‘g‘ilning esa otaning ma’naviy merosini tanlashi syujet motividan ijodiy foydalangan holda otaning ma’naviy merosi avlodlarni saodatga yetaklashi haqidagi qarashlarini beradi. To‘ng‘ich o‘g‘il otasidan qolgan moddiy merosni tanlashi to‘rt misrali bandlarning oxirgi misralarida beriladi. Kenja o‘g‘ilning akasiga murojaati b-b-b-a tarzida qofiyalangan to‘rt misrali bandlarda beriladi. Shoir to‘ng‘ich va kenja o‘g‘il savol-javoblari orqali ajdodlardan qolgan “Do‘mbira, doston va qo‘shiqlar” kabi ma’naviy meros avlodlarga og‘ir damlarda yupanch, avlodlar tarbiyasi va dushmanga qarshi kurashish vositasi bo‘lishi haqidagi g‘oyaviy maqsadini ifodalaydi. Shoir asarni to‘ng‘ich o‘g‘ilning nadomat qilishi va kenja o‘g‘ilning do‘mbirasini sayratib, elning xizmatini qilib yurgani haqidagi xabarni berish bilan xulosalaydi. Asar so‘nggida berilgan xalq afsona va rivoyatlar kompozitsiyasiga xos bo‘lgan, unda tasvirlangan voqealarga ishonchni mustahkamlashga xizmat qiluvchi “hali ham ... eshitilib turgan emish” kabi xulosaviy konstruksiyadan foydalanib, asarda tasvirlangan voqeaga ishontirishga erishadi. Shoir alqissa, shuytib, bir so‘z degani, aytib turgan ekan, so‘zini davom etib turgani kabi xalq dostonlariga xos barqaror birikmalardan foydalangan holda xalq dostonlariga xos uslubni stilizatsiya qiladi. Xurshid Davron “Baxshi o‘g‘illari haqida rivoyat” asarini “eshitganlar murodiga yetsin” kabi ertakka xos an’anaviy xulosa bilan yakunlaydi. Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinadiki, “Baxshi o‘g‘illari haqida rivoyat” asari garchi rivoyat deb atalgan bo‘lsa-da, rivoyat emas, balki xalq dostonlari, ertaklari va rivoyatlari kompozitsion unsurlarini sintezlash asosida yaratilgan, baxshi obrazi haqidagi muallifning g‘oyaviy maqsadi berilgan asar. Asar xulosasida berilgan “rivoyat bag‘ishlanganim” Usmon Azim bo‘lib, Xurshid Davron Usmon Azimdek xalqning ma’naviy merosi bo‘lgan xalq dostonlari, qo‘shiqlarini kuylovchi baxshilar (shoirilar) yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalab kelayotganini ta’kidlaydi.

Xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yaratilgan asarlardan bir Faxriyorning 1984-yilda yozilgan “Baxshining sevgisi” asari bo‘lib, garchi u baxshiyona deb nomlanmasa-da, uni baxshiyona uslubida yaratilgan asar deya olamiz. “Baxshining sevgisi” asari yuqorida tahlilga tortgan baxshiyona asarlarning xususiyatlariga ega, biroq ulardan farqli ravishda asarda baxshi obrazi, uning armonli sevgisi bilan bog‘liq voqea va kechinma tasviri beriladi. Asardagi Sobir baxshi obrazi yig‘inlarda o‘zining armonli muhabbatini kuylaydi. Ushbu asarning kirish qismida voqea yuz beruvchi joy va qahramonlar haqida axborot beriladi. Asarda Sangijumon elida yuz bergan o‘tmishdagi voqea: Sobir baxshining o‘zidan 2-3 yosh katta Maxfirat ismli qiziga oshiq bo‘lishi, qizning uning sevgisini rad qilishi xalq ertaklariga xos bayon usulida

beriladi. Sobir baxshining kechinmalari Maxfirat hurliqoga murojaati 4 misrali 6 banddan iborat she‘riy qism orqali beriladi. Faxriyor xalq dostonlariga xos “Ot chopsa gumburlar tog‘ning darasi” barqaror she‘riy misralariga ijodiy yondashib “Oqtov yoqdan ot dupuri keladi, Daralari gumburlarga to‘ladi” kabi o‘zgargan holda berish, “Yoshim daryosiga cho‘kib boraman” kabi mubolag‘ali tasvir, “Ko‘nglimday soviydi tunlar tuprog‘i,” Qoshingday qarodir zulmat so‘rog‘i” [10,26] kabi tashbeh va metaforalarni yaratish orqali Sobir baxshi qalbidagi sevgi iztiroblarini beradi. Usmon Azim, Halima Xudoyberdiyeva, Sharifa Salimovadan farqli o‘laroq Faxriyor nasriy qismdagi voqealar tasvirini xalq ertaklari (“Sobir baxshi kuyib-kuyib, kuylab-kuylab qolaveribdi. Kunlar o‘tibdi, onlar o‘tibdi, yillar o‘tibdi, lekin qaytib boshqaga ko‘ngil qo‘yolmabdi”) va dostonlariga (“Bir kuni undan yolg‘izligi sababini so‘rsalar, ko‘ngliga qo‘l solib ko‘rsalar, do‘mbirasini tiringlatib, yig‘in ahliga qaratib, bir so‘z deb turgan ekan”) xos ifoda usulini sintezlash orqali yaratadi.

Sharifa Salimovaning “Baxshiyona” turkumida “Baxshiyona”, “Ertakdan so‘ng”, “Yo‘qolgan ishonch yoxud yolg‘onchi shoh haqida” deb nomlangan uch asar mavjud. Ko‘rinadiki, shoir folklor an‘analari, xalq dostonlari, ertakona obraz va motivlar stilizatsiyasi asosidagi asarlarni turkum sifatida olmoqda. Ushbu turkumdagi asarlar tematik mundariyasi, kompozitsion xususiyatlariga ko‘ra mustaqil. Ular alohida olinganda ham ma‘lum g‘oyaviy mazmunni anglatishi mumkin. Biroq ushbu turkumdagi asarlar bir butunlikda olinsa, mazmuniy yaxlit va tugal konsepsiya (mustabid tuzum va turg‘unlik yillarining keyingi davr uchun keltirgan ayanchli oqibatlar: paxta yakkahokimligi, Orolning qurishi, til va tarixning unutilishi, ayollarning mashaqqatli hayoti kabi muammolar tasvirini berish) kelib chiqadi. Sh.Salimovaning “Baxshiyona” turkumi bir xil kompozitsion strukturaga ega emas, bunday “tematik jihatdan turkumlangan sikllarda esa janriy rang-baranglik kuzatilaveradi” ([11,355]). “Baxshiyona” turkumidagi “Ertakdan so‘ng” she‘rida turg‘unlik yillaridagi paxta yakkaxokimligi bilan bog‘liq muammolar tasviri beriladi. Ushbu she‘r voqeband bo‘lib, uning olti bandi 4 misrali, ilk va so‘nggi bandi 5 misradan iborat. Shoir qizning kechinmalarini ertakka xos shohning qizidagi barcha imkoniyatlarning borligi motividan o‘z davridagi paxta yakkahokimligi, ayollarning og‘ir va mashaqqatli mehnati, ayollarning o‘zini yoqishi kabi dolzarb muammolar tasvirini beradi: Ertakdan so‘ng... sira yerga tushmasam,/Bir kunga malikaga aylansam.[12,21]

Baxshi obrazi asosida, folklorga xos syujet, motivlar asosida yaratilgan asarlar, baxshiyona yo‘lida yozilgan she‘rlarni turkum deya olmaymiz. Rauf Subxon ijodidagi “Baxshiyona” she‘ri (1997-yilda yaratilgan) ana shunday xususiyatga ega bo‘lib, she‘rga ertakdan olingan parcha (“... Quyosh bilan oyni ajdaho yutib yuboradi. Uni bir botir qutqaradi... ”[13,201]) epigraf sifatida berilgan. Baxshiga murojaat asosida yaratilgan she‘r 4 misrali 6 banddan iborat bo‘lib, xalq qo‘shiqlari va termalariga xos turoqlangan (4+3=7). She‘r lirik subyektning baxshidan terma aytishni so‘rashi bilan boshlangan va xotimalangan. Shoir lirik subyektning baxshini termalar aytishga chaqirishi orqali “Quyosh yutgan, oy yutgan, bedor ajdaholarni yengishga”, xalqni qorong‘ulikdan yorug‘ kunlarga chiqish uchun uyg‘otishga, kurashga chaqirishi asosida

yaratgan. Bu asar garchi baxshiyona turkumidagi asarlarga xos xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yaratilmagan bo‘lsa-da, unda baxshi obraziga murojaat va xalq ertaklari motivlaridan ijodiy foydalanish mavjud. Bu esa baxshiyona ohanglarning istiqbolning ilk yillaridan 2016-yilgacha bo‘lgan davr adabiyotida davom ettirilganini ko‘rsatadi.

Rauf Subhonning 2011-2013-yillarda yaratilgan “Boysari” manzumasi ham “Alpomish” dostoni syujeti asosida yaratilgan. Bu asarni muallif garchi “Baxshiyona” deb nomlamasa ham, u xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yaratilgani bois uni baxshiyona uslubidagi asar deyish mumkin. “Boysari” manzumasi “Boysarining shukrona o‘ylari”, “Hakimbek va Barchinoy uchrashuvi”, “Bumerang”, “Zakot”, “Ohangar sevgisi”, “Yo‘l...”, “Barchinoydan yoriga maktub”, “Alpomish”, “Asrlardan-asrlarga” kabi qismlardan tashkil topgan. Manzuma xalq qo‘shiqlari va termalariga xos turoqlanishga ega. “Boysarining shukrona o‘ylari” nomli ilk qismi lirik kirish vazifasini bajargan. “Hakimbek va Barchinoy uchrashuvi” qismi esa 5 misrali 7 banddan iborat bo‘lgan xalq qo‘shiqlariga xos qisqa turoq asosida shakllantirilgan. Unda ijodkor Hakimbek va Barchinoy sevgisini o‘z talqinida beradi. “Bumerang” ichki qofiyalanishga asoslangan nasriy yo‘lda bo‘lib, dostondagi yurt kayvonisining “xatosi” tufayli yuzaga kelishi muqarrar bo‘lgan voqelik - zakot munozarasining sabablari ijodkor talqini orqali yoritiladi. Manzuma xalq qo‘shiqlariga xos o‘ynoqi ohang asosidagi misra va bandlar bilan yakunlanadi. Unda “Qarolig‘-yey qaroli, Qarolini qor oldi...”, “Zardoli-yey zardoli, Bog‘ qo‘ynida pardali” [13,296] kabi xalq qo‘shiqlariga xos barqaror she‘riy misralar asosida yurtning birlashishi va to‘y sabab paydo bo‘lgan xush kayfiyat tasviri beriladi.

Abdulla Oripovning umrining so‘nggi yillarida yozilgan “Baxshiyona” deb nomlangan she‘rini xalq dostonlari stilizatsiyasi asosida yozilgan she‘r deb ayta olmaymiz. Shunday bo‘lsa ham, ushbu she‘rda Abdulla Oripov shoir Usmon Azimga murojaat qiladi va soxta do‘stlar, xushomadgo‘y insonlar haqidagi fikrlarini beradi. Shoir she‘rni “Go‘ro‘g‘lining g‘orga kirib, chiltanlar safiga qo‘shilish motivi” [14,88] sintezi asosidagi xulosa (Usmon shoir, umrim o‘tdi,\Endi netay,\ Payti keldi, pushaymonim\Bayon etay.\Eng yaxshisi, Boysun tog‘dan\Biror g‘or top,\Chorig‘imni sudrab unga\ Kirib ketay [15]) bilan yakunlash orqali o‘zining badiiy ijod haqidagi armonlarini, el shoirining o‘lmasligi, u asarlari bilan xalqni ma‘naviy tarbiyalashda davom etishi haqidagi g‘oyaviy maqsadlarini bergan.

XULOSA. “Baxshiyona”lar xalq dostonlariga xos syujetlar, motivlar, obrazlar transformatsiyasi asosida paydo bo‘lgan va ijodkorlar xalq dostonlari kompozitsiyasiga xos ayrim xususiyatlarni saqlagan holda bu janr modelining u yoki bu o‘ziga xosliklarini modifikatsiyalash asosida yaratadilar. Bu modifikatsiyalar quyidagilar:

Xalq dostonlarida epik qahramonning o‘z yurti yoki sevgilisiga yetishish yo‘lidagi qahramonliklarini baxshi tinglovchilar auditoriyasiga yetkazadi. “Baxshiyona”larda esa bosh qahramon o‘rnini baxshi obrazi egallaydi, ijodkor baxshi obrazi orqali o‘zining davr bilan bog‘liq muammolarini o‘quvchilar auditoriyasiga yetkazadi;

Xalq dostonlari folklorga xos an‘analar asosida shakllangan, qat‘iy tematik kompozitsiyaga ega kanonik janr. “Baxshiyona”lar esa doston janri stilizatsiyasi asosida

yaratiladi, ya'ni unda an'anaviy mifologik obraz va motivlarni, toposlarni stilizatsiya qilish orqali ramziy-estetik mazmunni ifodalash maqsadi ustuvor, biroq unda dostonga xos keng epik planli voqelik tasvirlanmaydi. Ijodkor "Baxshiyona"lar tipidagi asarlarda xalq dostonlaridagi voqelikka xos ayrim parchalar asosida ish ko'radi, shu bois u dostonlarga qaraganda ancha ixcham kompozitsiyasi bilan ajralib turadi.

Xalq dostonlarida "mutlaq o'tmish"ga daxldor bo'lgan voqealar epik makon va epik zamonda kechadi, "Baxshiyona"larda esa makon va zamon kategoriyasi ham o'zgacha. O'zgachaligi shundaki, bunday asarlarda hozirgi zamondagi voqelik xalq dostonlariga xos uslubda beriladi. To'g'ri, unda ham dostonlarga xos "mutlaq o'tmishga" daxldor bo'lgan voqelik bo'ladi, biroq ijodkorning g'oyaviy maqsadi bu voqelikni to'liq yoki quruq bayon qilish emas, balki o'z zamonasi muammolari ifodasiga xizmat qildirishdan iborat.

Xalq dostonlari folklorning epik turiga kiruvchi janr, "Baxshiyona"larni esa sof epik turga mansub deya olmaymiz. Sababi "Baxshiyona"larda voqelik tasviridan ko'ra, undagi kechinma tasviri muhim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayeva S. O'zbek realistik adabiyotida folklor an'analari. – Andijon, 2005. – bet 7.(Mirzayeva S. Folklore traditions in Uzbek realistic literature. - Тошкент, 2020. – page 7)
2. Shukurov N. So'z sehri – she'r mehri. – Samarqand: Zarafshon, 1992. – bet 112. (Shukurov N. The Magic of Words - Love of Poetry.- Samarkand: Zarafshan, 1992. – page112)
3. Suvonova J. Hozirgi o'zbek she'riyatida badiiy izlanishlar (Usmon Azim ijodi misolida). Filol. fanlari nomz. ... diss. – T, 2000. – bet 49. (Suvonova J. Artistic research in contemporary Uzbek poetry (using the work of Usman Azim as an example). Dissertation ... candidate of Philological Sciences. - T, 2000. - page. 49.
4. Buriyeva F.N. Hozirgi o'zbek she'riyatida janrlar va shakllar rang-barangligi (Usmon Azim va Xurshid Davron misolida). Filol. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. – Samarqand, 2023. – bet 21.(Burieva F.N. The diversity of genres and forms in contemporary Uzbek poetry (using the example of Usman Azim and Khurshid Davron). Dissertation ... Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences. – Samarqand, 2023. – page 21)
5. Xoliqova D. Usmon Azim ijodida xalqona motivlar // O'zbek tili va adabiyoti. 2009. – № 6. 71-74 betlar.(Kholikova D. Folk motifs in the poems of Usman Azim // Uzbek language and literature. 2009. - No. 6. Pages 71-74.)
6. Mirtemir. Asarlar. 4 jildlik. – T : Adabiyot va san'at, 1981.2-jild. She'rlar. - bet 321(MIRTEMIR. Works. 4 volumes. - T: Literature and Art, 1981.2 vol. Poems. - page. 321.)
7. Xatamov N., Sarimsaqov B. Adabiyotshunosik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1979. – bet 343(Khatamov N., Sarimsakov B. Russian-Uzbek Explanatory Dictionary of Literary Terms. - T.: Teacher, 1979. - page. 343)
8. Поэтика: слов, актуал. терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – стр.292(Poetics: words, actual. terms and concepts

/ [head scientific ed. N.D. Tamarchenko]. - M.: Kulaginoy Publishing House: Intrada, 2008. – page 292.)

9. Usmon Azim. Sog‘inch. She‘rlar. –T:O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – bet 194.(Usman Azim. Longing.. Poems. - T.: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2007. Page 194)

10. Faxriyor. Dardning shakli. She‘rlar. - T :Yozuvchi, 1997. – bet 26.(Faxriyor. The form of the Pain. Poems. - T.: Writer, 1997. - page 26.)

11. QuronovD. va boshq. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – T: Akademnashr, 2013. – bet 355. (QuronovD. et al. Dictionary of Literary Studies. – T: Akademnashr, 2013. – page 355.)

12. Sharifa Salimova. Tanlangan asarlar. She‘rlar,tarjimalar, dostonlar. – T: Adabiyot, 2022. – bet 21(Sharifa Salimova. Selected works. Poems, translations, epics. - T.: Literature, 2022. - page. 21.)

13. Rauf Subxon. Inonch. - T: O‘zbekiston, 2015. – bet 201(Rauf Subhan. Belief. - T:Uzbekistan, 2015. - page. 201).

14. Eshanova Z.Q. O‘zbek xalq dostonlarida tog‘ obrazi: genezisi va badiiy talqinlari. Filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. – T, 2018. – bet 88.(Eshanova Z.K. The image of the mountain in Uzbek folk epics: genesis and artistic interpretations. Dissertation ... Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences. - T, 2018. – page 88))

15. Abdulla Oripov. Avgust she‘rlari. www.kh-davron.uz (Abdulla Aripov. August Poems. www.kh-davron.uz)